

BİR OSMANLI ŞEHİRİ OLAN BURSA'DA KADIN'IN SOSYO-EKONOMİK STATÜSÜ(1600-1700)

Yazan: Haim GERBER*

Çeviren: Hayri ERTEN*

XX. Yüzyıl öncesindeki İslam toplumundaki kadının statüsünün -şayet ciddi bilgi yoksa- son derece zayıf olduğu şeklindeki yaygın kanı devam ediyor. Bilim adamlarının genellikle bu konuda ihtiyatlı olmalarına rağmen⁽¹⁾; oryantalistlerce de paylaşılan yaygın kanı, görüldüğü üzere bir sorundur. Kadının düşük statüsünün, İslam toplumu süresince, sosyal yapının bel kemiği olduğu zannedilen ataerkil aile gerçeğinden kaynaklandığı ifade edilir. Zannedildiği üzere kadın, ekseriyetle haremelerde soyutlanmış ve sosyal hayatın paylaşımından engellenmiştir. Bu, kadının ekonomik tasarrufları kullanamadığı, ya da mahkemeye gidip yasal haklarını ve menfaatlerini savunamadıkları anlamındadır. Üstelik, İslam öncesi Arap kabile hukukunun aşırılıklarını azaltan klasik İslam hukuku tarafından kendilerine bahşedilen iyiliklerden mahrum edildikleri, genel bir kanaat olarak görülür. Böylece İslam, erkeğe evlenmeye izin verdiği kadın sayısını, onlara daha iyi muameleyi temin etmek için dörde indirdi. Aynı zamanda İslam, kadının genel mirastan mahrumiyetini kınadı. Ve her ne kadar erkeğe mirastan tahsis edilen az olsa da kadınlara ölen kimsenin

* Makalesi, International Journal of Middle East Studies Association of Nort America, 12, Cambridge University Press, 1980, s. 231-244'de "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700 başlığı altında yayınlanmıştır.

* Sel. Üniv. İlahiyat Fak. Felsefe ve Din bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı Arş. Görevlisi

Yazarın Notu: Bu çalışma Anadolu Bursa'sının XVII. Yüzyıl mahkeme kayıtları(şer'iyye sicilleri)na dayanmaktadır. Arşiv Bursa Arkeoloji müzesinde muhafaza edilmektedir(çev. notu: Ancak; Bursa şer'iyye sicilleri, şu anda oradan nakledilerek Ankara'da Milli Kütüphanede kayıt altına alınmıştır. İve bu çalışma 1973 ile 1975 yılları arasında bu müzede yapıldı. Kayıtlar A ya da B serisi diye iktibas edildi. Mesela kayıt numarası (B 111/325) şeklinde dip not edildi. Özel dökümanlar ise, sayfa numarası ve tarihe göre verildi. Tarihler, orijinal dökümanlarda olduğu şekliyle alınmaktadır. Hicri ayların bir kısmı için kısaltmalar: cemazil evvel "CI", cemaziyel ahir "CII", Rabi'ul evvel "RI", Rabi'ul ahir "RII", Zilhicce "ZH", Zilkade "ZK", şeklinde kullanılmaktadır. Diğer ayların isimleri de kısaltılmaktadır. Her ikisi de Jerusalem Hebrew University' de olan Prof. G. Baer ve bayan Ruth Roded' a bu çalışmanın ilk tasarımını okumalarından ve onun hakkındaki eleştirilerinden dolayı minnettarlığımı sunarım.

(1) Bkz., örnek için, (rh.a.) Levy, The Social Structure of İslâm (Cambiridge, 1965), Chap, 2.

mîrâsı(mülk)ından pay tahsis etti. Genelde kabul edilmiştir ki, kadının pozisyonunun bu ılımlı tekamülü, doğrusu hiç bir zaman başarılmadı. (2)

Orta Anadolu'nun Kayseri şehrinde, kadının durumunu araştıran Ronald Jennigs tarafından, bu teorinin uygulanabilir evrenselliği problemine dikkat çekildi(3). Jennigs, XVII. Yüzyılda kadının toplumsal hayata katıldığını ortaya koydu. Onlar mahkeme huzurunda serbestçe yargıç karşısına çıktı, insanları dava etti ve başkaları tarafından dava edildi. Hatta Kayseri'de kadın, aile bireylerinden erkekleri (kocaları ve kardeşlerine varıncaya kadar) dava etti. Daha önemlisi kadın, özel mülkiyet muameleleri içinde yer aldı. Kadının, XVII. Yüzyılın ilk çeyreğinde Kayseri'deki mülkiyet muamelelerinin tamamındaki payı % 40 dan az değildi. Bununla birlikte Jennings, kadının, şehrin ticari ve zanaat hayatıyla az alakalı olduğu sonucuna vardı. Onun ibarelerinde: "şehrin ekonomik aktiviteleri içindeki kadının paylaşımı kanıtı zayıftır. Doğru bir tablonun ortaya konması için yeterince kanıt bu çalışmada yoktur. Öyle ki hemen, hemen bu sahalara kadına kapatılmıştır(4).

Jennings'in makalesinde olduğu gibi bu çalışma da, XVII. Yüzyılda bir Anadolu şehrindeki durumu analiz etmeye çalışmaktadır. Kayseri bir derece de uzak orta Anadolu şehri olmasına karşın; Bursa o zaman Anadolu'nun ticaret merkeziydi. XIV. Yüzyılda Bursa bir dönem Osmanlı imparatorluğunun başkenti idi ve XV. Yüzyılın sonlarına kadar İtalyan ile İranlı tüccarların düzenli olarak bir araya geldikleri uluslar arası bir ticaret merkeziydi. XVII. Yüzyılda bir çok yabancı tüccarlar bile (Avrupalılar gibi görünmeseler de) orayı sık, sık ziyaret ettiler. Bu fark, iki şehirde kadının durumuna da yansımış oldu. Ben problemi hem yasal, hem de sosyo-ekonomik açılardan ele almaya çalıştım. Kadının yasal durumu, kuramsal şeriat yani Kur'an hukuku ile şer'iyeye sicilleri (mahkeme kayıtları ve kararları)indeki üstü kapalı kurallar arasındaki gerilime bağlı geniş bir problem sahasıdır. Görünen o ki, alimlerin çoğu doğal olarak, şeriatin kutsal veya neredeyse uygulanamaz kutsal olduğu eğilimindedirler. Bu konudaki en güzel örnek, geçerliliğini yitirdiği bir mesele olarak kabul edilen kadının İslam miras hukukudur. Fakat bu varsayımı bütün olarak araştırmak çok gecikti ve bu çalışma bu sahadaki boşluğu doldurma anlamına gelmektedir.

XVII. Yüzyıl şer'iyeye sicillerinde Anadolu'daki Bursa kadınları basma kalıp genel tasvirde öte çok farklı görüntü arz eder. Örneğin, eğer bir kimse

(2) G. Baer, P opulation and Society in the Arab East (london, 1964), pp. 34-43.

(3) R. C. Jennigs, "Women in Early 17 th Century Ottoman Judicial Records: The Shari'a Court of Anatolian Kayseri, " Journal of the Econmic and Social History of the Orient, 18(1979) 53-114.

(4) A. g. e. , s. 108

kadınların(eşlerin) sayılarını dörde kadar azaltan hukuka göre incelerse bir sürprizle karşılaşır. Bu konuyu XVII. Yüzyılda Bursa şehrinde ölen insanların geniş tereke listeleri vasıtasıyla incelemek mümkündür. Her bir ölü'nün(merhumun) eş ve çocuklarının isimlerine varıncaya kadar çeşitli aile bilgileri elde edilir. Okunan iki binden fazla terekede⁽⁵⁾, bir erkeğin iki ve daha çok eşe(karıya) sahip olması yirmi davayı geçmemiştir⁽⁶⁾. Poligami(çok eşle evlilik), en azından Bursa'da sadece teoride kaldı.

İslam miras hukukunun harfiyen uygulandığı mahkemelere intikal ettiği kadarıyla bu terekeler, poligami meselesini berraklaştırır da. Bu şu demektir. Bir kadın ölenin bir mirasçısı olarak her nerede bir eş ya da kız çocuğu olarak ifade edilirse edilsin, pay listesinde yer alır ve payı da gösterilir. Ne yazık ki bu delil kadınların genellikle mirasta yer aldığı'nın kesin ispatı kabul edilmeyebilir. Zira A. Layish'ın incelediğine göre; kadı(hakim) ehli sünnet hukukuna göre yasal mirasçılar arasındaki dağıtım işini düzenlerken daha sonraları çeşitli hilelerin, aile erkek üyelerine yapılan hibelerin, aile vakfı müesseselerinin vb. şeylerin mahkemelere olan tesiriyle ne yazık ki kadın, miras alamadı⁽⁷⁾. Sonuçta kadılar tarafından düzenlenen veraset dokümanları, kadınların eline geçen özel mülkiyetin yeterli kanıtı değildir.

XVII. Yüzyıl Bursa şer'iyye sicilleri gerçekte, mülkler üzerinde kadınların dahil olduğu yasal tartışmaları tasvir eden bir çok veri içerir. Ve şer'iyye sicilleri çoğu davada kadınların genellikle mülk edindiklerini gösterir. Böylece yukarıda ifade edilen veraset verilerinin tamamı olmasa da büyük çoğunluğunun uydurma olmadığı sonucu çıkarılabilir. Bundan dolayı Bursa şer'iyye sicillerinde kadının mülkiyetinin sayısının büyük bir miktarda olduğu sürpriz değildir. (bu çalışmada yüz yirmi üç tane terekeden yararlandı). Bununla birlikte kadınların mal varlıklarının erkeklerinkinden çok az olduğunu, dolayısıyla kadınların çoğu durumda mirasta yer almadığını kabul etmek gerekir.

XVII. Yüzyıl Bursa'da kadınlar mahkemede bizzat yargıç önüne çıktılar ve özgür bir şekilde davalarını savundular. Bu bağlamda, bir kadın Hicri

(5) Bu terekeler şüphesiz bu çalışmada esas olarak kullanıldı. Terekeler, hazırlanmakta olan "Society and Economy in a 17 th. Centruy Ottoman City" isimli çalışmanın yazana temel olarak yardım etmektedir.

(6) Örnek olarak bakınız. B 108/ 322, 34 b, 18 Şaban 1097; B 153/369, 109 b, 5 Şevval 1108, Edirne ile ilgilenen Barkan tarafından da aynı karara varıldı. (Ö. L. Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri", Belgeler, 3 (1966), 13. Sayfa ve devamı.

(7) A. Layish, Women and Islamic Law in a Non-Muslim State (Jerusalem, 1975), s. 290 ve devamı.

1095, Miladi 1683 tarihinde kendisine ait bir dükkanı gasp ettiğini iddia ederek birini dava etti. Davalı kadının kocası ölmeden evvel dükkanı satın almış olduğunu kanıtladı⁽⁸⁾. Bir başka davada ise bir kadın, evine zorla girdiğini ve değerli eşyalarını çaldığını ileri sürdüğü bir kimseyi mahkemeye verdi⁽⁹⁾. Bu iki örnek bile şüphesiz, Osmanlı şehirlerinin merkezi olan Bursa mahkemelerinin işleyişinde kadının çok aktif bir rol aldığını gösteriyor. Kadının mahkemede yer aldığına dair diğer örnekler, bu çalışmada iktibas edilen dokümanların çokluğu ile ortaya konulur.

XVII. Yüzyıl Bursa'da kadının toplum içindeki durumunu aydınlatan gerçek, kadının sadece mahkeme davalarında görünmekle kalmayıp, aynı zamanda çekirdek ailelerin erkek bireyleriyle- sözde eşitmiş gibi- tartışmalar içinde yer aldığıdır.

Öncelikle, onlar ailelerinin diğer bireylerine özel mülk sattılar ve onlardan satın aldılar. Hicri 1104, Miladi 1693' de bir kadın oğluna tut bahçesi sattı⁽¹⁰⁾. Hicri 1059, Miladi 1649'da bir erkek hanımına peşin ödeme karşılığında sekiz bin akçeye bir ev sattı⁽¹¹⁾. Benzeri bir olay, Bursa'da yerleşik birisi, Hicri 1035, Miladi 1625 tarihinde bir evini ve iki meyve bahçesini hanımına sattı⁽¹²⁾. Bir diğer örnekte ise, kadının evini kocasına sattığına şahit oluyoruz⁽¹³⁾. Kadınlar bazen ortaklıkta diğer aile üyeleriyle birlikte söz sahibi oldukları gayri menkullerdeki hisselerini üçüncü şahıslara sattılar. Bu bağlamda bir kadın, Hicri 1068, Miladi 1658 de kocasıyla müşterek olduğu zirai mülkünü kendisiyle alakası olmayan birine sattı⁽¹⁴⁾.

Kadının mahkeme davalarında serbest ve açık bir şekilde ailenin erkek üyelerini dava etmesi tamamen başka bir husustur. Bir kadının bir davada kendisine ait olan bir eve kocasının gayri hukuki bir biçimde ilave yapmış olduğu kısmı iddia ederek kocasını dava etti. O kadın, yeni ilave edilen bölümün yıkılmasını istedi ve onun talebi yerine getirildi⁽¹⁵⁾. Başka dava örneklerinde ise, kadınlar doğrudan ailelerinin erkek üyeleri ile birlikte miras hakları üzerine yasal tartışmalara katıldılar. Örneğin bir kadın, kocasından miras kalan bir

(8) B III/325, 15 a II Muh. 1095.

(9) BIII/325, 14 b, selh-i ZH. 1094.

(10) B 150/366, 20 a, 18 Cİ 1104.

(11) B 73/274, 3 a, Muh. 1059.

(12) B 45/239, 14 a, evasit-i Muh. 1035.

(13) B 73/274, 3 b, Muh. 1059.

(14) B 132/347, 12 a, 13 ZK. 1068.

(15) B 71/272, 44 b, 10 Muh. 1059.

çiftlik ile 45 büyük baş hayvandan müteşekkil kocasının mirasını kanunsuz bir şekilde paylaştıkları iddiasıyla üç oğlunu dava etti. Fakat davalılar, babalarının ölmezden evvel kendilerine vasiyet yoluyla mülkiyeti miras bıraktığına şahitler gösterdiler⁽¹⁶⁾. Hicri 1091, Miladi 1680 de bir kadın iki erkek kardeşini mahkemeye dava etti ve o, davayı kazanan taraf oldu⁽¹⁷⁾.

Bütün bu şartlar açıkça gösteriyor ki, Bursa'daki erkekler, kadınların mirastan uzaklaştırılacağı imkanlardan habersiz değillerdi. Ancak; bu uygulamalar, kadınların sadece teoride değil; pratikte de İslam miras hukukunda etkili olabileceklerini ortaya koydu.

XVII. Yüzyıl Bursa şer'iyeye sicillerindeki dokümanların çoğu, kadınların alım-satım, köy ve şehirlerdeki arazilerin kiralanmasında aktif bir rol aldıklarını ve bu hususta meşhur olduklarını gösterir. Kadınların büyük çoğunluğunun kendi evleri vardı. Araştırmamız için okuduğumuz yüz yirmi üç terekede kadınların üçte biri kendi evlerine sahipti ve bu büyük bir orandı.

Kadınlar arasında sıklıkla rastlanan başka özel mülkiyet şekli de dükkanlar idi⁽¹⁸⁾. Çok nadiren de atölye sahibi idiler⁽¹⁹⁾. Kadınların çoğunun şehirlere yakın köylerde gayri menkulleri vardı. Söz konusu yerlerde evleri⁽²⁰⁾, bağları, bahçeleri⁽²¹⁾, hatta değirmenleri de vardı⁽²²⁾. Kadınlar dükkanları vakıflardan kiraladı ve onları işletti⁽²³⁾. Gerçekte, kadınların dükkanları nasıl kiraladıkları ve işlettikleri (sahip oldukları dükkanlarda görüldüğü gibi) tamamen açık değildir. İki çarpıcı örnekte kadınlara ait dükkanların, onların köleleri tarafından işletildiğini görürüz⁽²⁴⁾.

XVII. Yüzyılda Bursa'da kadınlar kredi muameleleri içine sıklıkla dahil edildiler. Onlar, büyük vakıflardan ve hatta bireylerden ödünç para aldılar.

(16) B 154/370, 36 b, evail-i RI 1010.

(17) B 75/276, 55 b, 17 Muh. 1091.

(18) Bkz. , örnek, B 36/230, 197 b, evasit-i RI 1027; B 107/321, 105 b, 12 Muh. 1093.

(19) B 71/272, 27 b, 24 ZK 1058.

(20) Bkz. , örnek için, B 42/236, 30 a, evail-i Safer 1032; B 75/276, 51 b, 26 ZH 1090; B 137/382, 84 a, 4 Muh. 1084.

(21) B 111/325, 91 a, 16 ZK 1095; B 87/289, 7 b, 7 RII 1060; A 161/255, 18 a, evahir-i CI 1046; B 59/253, 85 a, evahir-i ZK 1044.

(22) B 130/345, 13 a, evasit-ı CI 1066; B 75/276, 30 b, 15 Ram. 1090, Bir kadının çok büyük iki değirmen satın aldığı yer.

(23) Bakınız, örnek, B 50/244, 87 b, evasit-ı Safer 1039.

(24) B 285/513, 42 a, evail-i Muh. 1089; B 17/197, 64 a, CII 1007.

Ada köylü H. 1082, M. 1671 de ölen Derviş kızı Fatma'nın durumu tamamen farklıydı. O öldüğünde dul bir kadındı. Ve bir vakıfta 13500 akçe, ikinci bir vakfa ipotek(istiğlal)⁽²⁵⁾ yoluyla 4800 akçe ve yine ipotek yoluyla üçüncü bir vakıfta 2750 akçe borçlu idi. Ayrıca çeşitli hizmetlerden doğan veresiye borçlarının bir kısmı da zanaatkarlara idi⁽²⁶⁾. Bu zanaatkarlar ve kurumlar kadının geciken borcuna karşılık makul ölçüde, onun terk ettiği tut bahçesini veya zirai arazilerini de istiyorlardı.

Farklı bir diğer örnek ise, H. 1093, M. 1682'de ölen Mehmet kızı Ümmühani idi. O, öldüğü zaman terk ettiği mülkiyetin değeri bir milyon akçeye yakındı⁽²⁷⁾. Öldüğünde çocuklarının olduğu fakat kocasının bulunmadığı, böylece her iki örnekte de kadınların uygulamada ailelerinin reisi olabileceği, kayda değerdir. Yukarıdaki örneklerden ikincisinde kadın, İsa Bey köyünde sahip olduğu büyük bir çiftlik ve de evler nedeniyle zengin olmuş olabilir. O, çeyrek milyon akçeden daha fazla borçluydu. Ayrıca, 11'den az olmamak üzere çeşitli vakıflardan ve bireylerden elli bin akçeye ulaşan miktarda borç almıştı. Şüphesiz ki o, ticarete oldukça aktifti.

Diğer vakaların çoğu bu iki örnek kadar şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte sıklıkla istiğlal şekliyle gerçekleştirildiği ifade edilen özel mülkiyet ipoteğinden dolayı vakıflar ve bireyler kadınlara ödünç para verme konusunda endişeli değillerdi⁽²⁸⁾.

Kadınlar, başkalarından aldıkları borçlarından az olmamak kaydıyla başkalarına kredi verdiler. Onlar, çoğu defa kocalarına büyük miktarlarda ödünç para verecek kadar kocalarından bağımsızdılar. Böylece Bursa'da o yüzyılda ölen erkeklerin terekelerinin çoğu, erkeklerin karılarına miktarlarca borçlu olduklarını gösterir⁽²⁹⁾. Kadınların kocalarına ödünç para verdiği mali durumlarının terekelerden ortaya konması neredeyse imkansızdır. Kocalara olan borçların hayali olduğu, ya da kadınların mirastaki hisselerini garanti

(25) Borç alan bir evi vakfa satar ve ardından hemen, bu vakıf'bu evi borç alana kiraya verir. 17. yüzyıl Bursa'da "kira" devamlı değişmez bir şekilde evin fiyatının yüzde onuydu. Bu hususta daha fazla detay için bakınız, Gerber, "Society and Economy", bölüm 7.

(26) B 91/296, 71a, 4 Muh. 1082.

(27) B 142/357, 33 b, 18 Muh. 1093.

(28) Bkz. , örnek, B 45/239, 41 b, evahir-i RI 1035; B 118/332, 101 a, evail-i Muh. 1028; B 118/332, 57 a evahir-i Şaban 1027; A 195/800, 134 a, evasit-ı CII 1002.

(29) Örnek, B 142/357, 63 a, 11 RII 1094; B 204/428, 86 b, 22 Ram. 1089; B 204/428, 85 a, 22 Ram. 1089; B 142/357, 125 b, 22 ZK 1095. Bu tür örneklerin terekelerde yüzlerce bulunması, bu modelin çok yaygın olduğu sonucuna götürmesi gerekir.

etmek için kocalarına borç verme niyetinde olabilecekleri tartışılabilir. Fakat ticari borçlanmanın doğasında bu tür endişelere yer yoktur. Örneğin bir kadın bir fırıncıya H. 1025, M. 1616'da altı yüz akçe gizli faizi ihtiva eden 3600 akçelik ödünç para verdi⁽³⁰⁾. Ve Ayşe Hatun, Hacı Mustafa tarafından "yasal borç" (karz-ı şer'i) olarak tarif edilen uygulama ile 2200 piasters (bir para birimi) borçlandırıldı⁽³¹⁾. Böylece İran'dan ipek satın almak için bu borcun temininde H. 1096, M. 1685 yılında birisi aracı oldu⁽³²⁾.

Bazı kadınlar, borç verme işiyle yarı yarıya meşgul olduklarını çağrıştıran kredi muamelelerinde yer aldılar. Bu bağlamda H. 1079, M. 1668 yılında ölen Piri kızı Alime beş farklı kişiye çeşitli miktarlarda borçlu⁽³³⁾. H. 1086, M. 1675'de ölen Ali kızı Ayşe de beş farklı kişiye çeşitli miktarlarda borçlu⁽³⁴⁾ ve borç verenlerden birisi İstanbul'da oturuyordu⁽³⁴⁾.

İktibas edilen bazı davalarda kadını ticari yatırımlarda bağış alan değil; bizzat kredi kabul eden pozisyonlarda görüyoruz. Başka davalarda kadınları sade ve basit yatırımcılar olarak buluyoruz. Misallerde nadiren rastlanan bir örnekte ise, bir kadını takdire değer bir ortaklıkta bir yatırımcı olarak görürüz⁽³⁵⁾. Başka misalde bir kadın, İran ipeği satın alması için bir tüccara altmış piasters'ini onun yetkisine bıraktı⁽³⁶⁾. Yine bir örnekte ise, seri halindeki dokümanlar içinde Nurullah b. şeyhi adlı birisinin mülkiyetinden taleplerin bulunduğunu okuyoruz. Muhtelif kişiler o (Nurullah b. şeyh), İran 'a gittiği zaman ona para yatırımında bulunmuşlardı. Bütün bunların hepsini göz önünde bulundurursak, burada on adet iddia sahibi mevcuttu ki, bunlardan Nurullah'ın hanımını da dahil olmak üzere dört adedi kadın idi ve onun hanımını 1500 esedi piasters gibi yüksek oranda para yatırmıştı⁽³⁷⁾.

Kadın aktivitesinin düşük oranda ikincil bir sahasını oluşturduğu bir diğer alan da ticaretti. Fakat en azından görülüyor ki, o kadın tekstil ticaretinde yüksek oranda meşgul idi. Yukarıda adı geçen kadın, mirasında büyük miktarda Londra yünü ve çeşitli tekstil türleri bıraktı. Ayrıca bu kadın, dört tane büyük

(30) B 36/230, 87 b, evahir-i ZK 1025.

(31) B 103/316, 8 a, 2 ZK 1085.

(32) B 111/325, 117 a, 8 RII 1096.

(33) B 91/296, 5 b, selh-i RII 1079.

(34) B 137/382, 57 a, 25 RII 1086; de bkz. , B 72/273, 45 a, evasit-ı CI 1057.

(35) B 144/359, 35 a, 29 RII 1095.

(36) B 45/239, 69 a, evasit-ı CI 1095.

(37) B 59/253, 149 a, evahir-i Ram. 1045.

ipek dokuma tezgahı geriye bıraktığı için bir ipek üreticisi olarak da görünmektedir⁽³⁸⁾.

XVII. Yüzyılda Bursa'da kadınların bir tür özel mülkiyet şekli olan zirai arazilere sahip olması geleneksel Müslüman aile bütünlüğü içinde bir çok şeyden daha önemliydi. Zirai özel mülkiyetle ilgili davalarda pratik ile kanun arasındaki ayrılık çok çirkin bir görüntü arz etti. Zira bu hususta teori ile uygulama arasındaki ilişkiyi ele almadan önce, zirai arazilerle ilgili meselelerde, Kur'ani miras hukukunun uygulanmadığı ve bunun yerine Osmanlı Devleti miras hukukunun uygulandığının vurgulanması gerekir. Bu kanunda, ölen bir erkek mal sahibinden sadece erkek çocuklarına intikal eden "doğrudan veraset"(intikali adi) mevcut idi. Eğer merhumun sadece kız çocukları ve bir hanımı veya hanımları varsa, o varisler, araziye sahip olmak için sipahilere ya da vakıflara tapu vergisi(bir tür tesellüm) ödemeleri gerekiyordu⁽³⁹⁾. Burada kız çocuklarına karşı temel yasal bir kayırma (erkek çocukların bulunduğu hallerde) vardı. Zira ölüm oranları çok yüksek olan bir toplumda kadınlar için önemli bir rol vardı ki, kadınlar sadece mirasçı olarak çoğunlukla kendilerini yegane mirasçı buldular.

Hukukun gerçekten uygulandığını gösteren mufassal delil vardı. Okuduğumuz bir dokümanda bir köylü kadın, babasından miras kalan bir meyve bahçesini işgal ettiğini ileri sürdüğü bir erkeği dava etti. Davalı kadının babası öldükten sonra o mülkiyete sahip olduğunu iddia etti ve aynı zamanda o kadının meyve bahçesine sahip olması için tapu vergisi ödemesi gerekli idi. Kadın, tapu vergisini ödemeyi reddettiği için böylece mülkiyetteki hakkı sona erdi⁽⁴⁰⁾. Bir başka örnekte, Bursa yakınlarındaki Hamitler köyünden iki kadın, merhum babalarından kalan araziye bir vakıf yöneticisinden satın alan bir köylüyü dava ettiler. Kadınlar tapu harcırahını ödemedi ve o araziye elde etmede öncelikli haklarının olduğunu iddia ettiler. Mahkemeyi etkilemek için şeyhül İslamdan fetva aldılar. Davaları mahkeme tarafından onaylandı⁽⁴¹⁾. Benzer bir davada da H. 1090-M. 1680 tarihlerinde Filader köyünden bir kadın, erkek bir mirasçı bırakmadan vefat eden ve geniş araziler miras bırakan oğlunu, gerekçe göstererek dava açtı. Bu araziler, Orhan vakfı yöneticisi tarafından üçüncü bir şahsa kiraya verildi. Yönetici gerçekten daha evvel kadına söz konusu araziye kiralaması için teklifte bulunduğu; kadının ise, ödemesi

(38) B 187/382, 26 b, 11 RI 1085.

(39) Ö. L. Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858Tarihli Arazi Kanunnamesi", Tanzimat (İst. , 1938), s. 344 ve devamı.

(40) B 111/325, 130 b, 3 CII 1096.

(41) B 35/229, 26 b, evası-ı Şevval 1025.

gereken tapu harcırahını ödemeyi reddettiği, mahkemede aşikar hale geldi. Sebebi anlaşılabilir bir şekilde kadına tapu harcırahını ödemesi ve arazinin mülkiyetine sahip olması için mahkeme bir aylık ek süre tanıdı. Bu davada tapu tarafsız uzmanlar tarafından tespit edilmiş oldu⁽⁴²⁾. Yukarıdaki son dokümanda tapu, resmi olarak tespit edilirken; bir başka dokümandaki metot arazinin vakıf yöneticisi tarafından açık artırma ile düzenlenmesi ve kadın mirasçılar tarafından verginin ödenerek tapunun elde edilmesi usulü yaygındı⁽⁴³⁾. Yine benzer bir misalde tapu, yöneticinin isteğine göre kararlaştırıldı⁽⁴⁴⁾.

Sonuç olarak kadınların zirai mülkiyetlerde, arazilerde vb. şeylerde satışla ilgilenmeleri sürpriz değildir. Bu bağlamda XVII. Yüzyılın başlarında Ferhat Ağa kızı Ümmügülüm diye tanınan kadın tarafından özellikle büyük zirai bir mülkiyet satıldı⁽⁴⁵⁾. Çiftlik 115 bin akçe değerindeydi ve bu yüksek bir fiyat olmalıydı. İlave olarak çiftliğe dahil olan zirai arazinin mülkiyeti de 25 bin akçe karşılığında satıldı. Başka bir kayda değer veride ise, H. 1012, M. 1604'de arazisini 52 bin akçeye peşin satan kadın anlatılır. Yukarıdaki veride yine, en az on üç adet zirai köy tarlası 8 bin akçe karşılığında devredildi. Bahsedilen çiftlik büyük bir ev, 20 baş sığır, 2 at, 1 köle ve bir bağ içeriyordu⁽⁴⁶⁾. H. 1095, M. 1684'de küçük Su Sığırlığı köyündeki başka bir kadın kızına, aynı köydeki arazisinin bir bölümünü sattı⁽⁴⁷⁾.

Zirai arazilerin ve diğer özel mülkiyetlerin kadınlar tarafından satışı ve onların arazileri satın almaları farklı iki mevzudur ve bu iki husus onların şehrin sosyal hayatındaki ve de ekonomideki rolünü fazlasıyla açığa vurur. Bu satış önceden miras kalan gayri menkullerin kolayca paraya çevrilmesini ifade edebilir. Özel mülkiyetlerin satın alınması ise, gerçek ticari alakayı ifşa eder. Bizim dokümanlarımız, Bursa kadınlarının ekonomik faaliyetlerde yer almaktan kaçınmadığını açıkça ortaya koyar. Bu şekilde bir dokümanda Bursa kadınının kendisinden bir çiftliği satın almış olan bir kadınla karşılaşırız. Bu çiftlik, başka şeylerle birlikte ekili bir araziye de ihtiva ediyordu⁽⁴⁸⁾. Bir diğer örnek ise, Bursa

(42) B 75/276, 51 b, 26 ZH 1090.

(43) A 195/800, 91 a, evasit-ı ZH 999.

(44) A 156/207, 116 b, 10 Şevval 1012.

(45) A156/207, 72 b, 4 Recep 1012.

(46) A 156/207, 105 b, 8 Ram. 1012.

(47) B 144/359, 35 b, 1 CII 1095. Diğer misaller için bakınız, B 102/315, 83 a, 8 ZK 1112; B 51/245, 113 a, evasit-ı ZK 1040; B 42/236, 68 b, evahir-i CI 1032; B 83/284, 49 b, 7 Recep 1056.

(48) 42/236, 40 a, evail-i RI 1032.

yakınında bir köydeki büyük bir çiftliğin iki kadın arasında(birisi İstanbul sakini idi) el değiştirme işidir. Yukarıdaki muamelenin bir kısmını da ekili bir alan oluşturuyordu⁽⁴⁹⁾.

Daha da önemlisi, Bursa'da kadınlar sadece ziraata dayalı serbest ticaretle sınırlı kalmadı. Kadınların hakikaten araziye sahip olup, onun tarım işlerini yönettiklerine dair delil vardır. Bu yolla bir vakıf yöneticisi H. 1089, M. 1676'da Timurtaş köyündeki bir kadını dava etti. Kadının araziye işgal ettiğini ve üç yıldan beri işletmediğini ve neticede araziye vakfa geri vermesi gerektiğini iddia etti. Öte yandan kadın da adı geçen araziye H. 1085-M. 1674'de buğday, H. 1087, M. 1676'da arpa ektiğine dair mahkemeyi etkilemek için şahitler ibraz etti⁽⁵⁰⁾. Yine Bursa yakınında Alışar köyünden bir kadın sahip olduğu zirai araziye, Bursalı bir kasaba sığırlarını otlatması için kiraya verdi⁽⁵¹⁾.

Köy arazilerinin çoğunda kadınların ziraat işleriyle meşgul oldukları açıkça görülür. Ada köyünde H. 1082, M. 1671'de ölen Derviş kızı Fatma, meyve bahçeleri ve onların tonlarca meyvesini miras bıraktı⁽⁵²⁾. H. 1107, M. 1699'da ölen Kazıklı köyünden bir başka kadın da tarlalarında ürettiği hububat gibi çeşitli zirai mahsuller miras bıraktı⁽⁵³⁾. Her iki kadın da öldüklerinde çocuklara sahip olup, kocaları yoktu ki, kocalarının olmaması onları dul bıraktı. Kocalarının olmayışı onların aile işleriyle uğraşmalarını zorunlu kıldı. Daha da önemlisi bazı durumlarda ölen bir kadın, çocuklar, bir koca ve yine zirai mülkiyet(meyve bahçesi ve ekili arazi gibi) tonlarca hububat ve de ekini arazi geride bırakıyordu⁽⁵⁴⁾. Sonuç olarak çoğu kadın kocalarının mülkiyetinden ayrı olarak zirai ticaretle uğraşmaktan men edilmedi.

Kadınlar XVII. Yüzyıl Anadolu Bursa'sında zanaat yelpazesinde geniş bir şekilde yer aldılar. Organizeli loncalarda üyelikleri nadirdi. Bursa kandilcileri loncası tarafından Fatma Hatuna karşı getirilen bir iddia da örnekte ortaya çıkarıldı. Kandilciler kadınların hiç bir zaman yer almadığı bu loncada mezkur kadının yasal olmayan bir şekilde bulunduğu iddia ettiler. O kadın babasından miras kalan kandil imalathane hissesinden⁽⁵⁵⁾ dolayı her ne yaptıysa yaptığının yasal olduğunu söyledi⁽⁵⁶⁾. Elli yıl sonra başka bir kadın, iki kandil imalathane

(49) B 111/332, 86 b, evasit-ı ZH 1027, de bakınız, A 161/255, 189 a, 13 Muh. 1048..

(50) "Zer ettirdüm", burada anlam olarak kişisel bir şey değildi. Bakınız, B112/326, 53 b, 24 ZK 1089.

(51) Tarlaların ziyade olmağla- B 150/366, 43 b, 14 Şevval 1104.

(52) B 91/296, 71 a, 4 Muh. 1082.

(53) B 152/368, 88 a, 5 Recep 1107.

(54) B 149/364, 19 a, 18 RI 1099.

hisselerini sattı ve mesleğini bıraktığını beyan etti⁽⁵⁷⁾.

Zanaatkar kadınların çoğu muhtemelen ev endüstrisi ile alakalıydı ve aletleri görüldüğünden daha önemliydi. "Dışarıya iş verme"(putting out system) diye adlandırılan üretim sistemi, gerçek üreticinin ham madde temini ve pazarlamasında bir tacire bağımlı olduğu sistem idi. Zira sistem, tâcirin veya kadının sahip olduğu aletlerle çalışa geldi⁽⁵⁸⁾. Bu şekilde bir dokümanda bir erkek bir kadına yedi okka İran ipeği ağartmak amacıyla verdiğini iddia etti. Belirlenen ücret okka başına otuz akçe idi ve kadın ham maddenin iadesinde sıkıntı çıkarttı⁽⁵⁹⁾. Bu tür olaylara ev ekonomi sisteminde rastlanılabilir. İpek eğirmekle meşgul olan Bursa kadınlarının çoğunluğu arasında organizeli üretim sisteminin temeli olmuş olmalıydı. Son derece nadir ve değerli bir doküman Bursa'da M. 1678'de ipek eğirme aletlerinin (mancınık) genel bir bakışını verir. Şehirdeki ipek eğirme aletlerinin sayısı yaklaşık üç yüz kadardı ve yüz ellisi sahiplendirilmiş ve kadınlar tarafından çalıştırılmıştı⁽⁶⁰⁾. Bu durum başka bir doküman tarafından teyit edilmiştir ki, dokümanda bir kimse şehirdeki ipek eğirme aletlerinin vergisini aşağı çekebilmek için *sultani düzenden* yararlanmaya çalıştı. Bu iş kolunda çalışanların çoğunun yoksul kadınlardan oluştuğu sebebi bahane gösterilerek bu tartışma(verginin düşürülmesi) ileri sürüldü⁽⁶¹⁾.

Üçüncü bir zanaatkar organizasyonunda kadını kendine has bir görünüm içinde buluruz. Kadınlar kendi evlerinde yaptıkları küçük çaptaki eşyaları caddelerde ve semt pazarlarında sattılar. Zira onların ne dükkanları, ne de loncaları vardı. Onlar "*dışarıya iş verme*" sisteminin bir parçası değillerdi ve tüccarlar, finansörler ya da diğer simsarlardan tamamen bağımsızdılar. Bu teşebbüsü gösteren ilginç bir doküman da güçlü ipek tacirleri loncasının

(55) Hisse "a share" olarak (İngilizceye) çevrilebilir. Aslında burada hisse(share), kanun tarafından gelenek üzere hisselerin 51'e kadar sınırlandırıldığı bu eşyanın (kandillerin) üretimi anlamındadır. (kandilciler loncasında) hisseleri olmayan kimse hiç bir şekilde kandil üretemezdi ve hissesi olan kimse ise; sadece sahip olduğu hisse sayısına göre kandil üretebilirdi. Bu hususta bkz. H. Gerber, "Guilds in 17 th-Century Anatolian Bursa," *Asian and African Studies*, 11(1976), 78.

(56) B 53/247, 105 a, evahir-i Şevval 1042.

(57) B 143/358, 44 a, 21 RI 1093

(58) Bkz. örnek, J. Kuluscher, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, Vol. 2(Munich, 1965 K), s. 113 ve devamı.

(59) B 103/316, 6 b, ZK 1019

(60) B112/326, 6 b-7 b, CII 1089.

(61) Başbakanlık Arşivi, İst. , Maliye Defterleri 9506, s. 158, 7 CI 1134.

üyeler(gazzaz)ji sekiz kadın tarafından dava edildi. Bu kadınlar ipek ip üreticisi(kaytancılar) idiler ve adet üzere imtiyaz kullandıkları ve de istedikleri malı diledikleri yerde satmayı benimseyen eski bir sultani nizam delilini mahkemede ibraz ettiler⁽⁶²⁾. Kadınlar davalarını "eski eskiliği üzerine geçerlidir" ata sözünün temelinden hareketle kazandılar⁽⁶³⁾. Çok geçmeden durum tersine döndü ve lonca, aynı kadınları kendi mallarını kendi pazarlarında sattıklarını ve tüccarların vergi yükünü paylaşmak zorunda kaldıklarını gerekçe göstererek dava etti.

Kadınlar tekrar lonca vergisinden muaf olma şeklindeki eski imtiyazı kullanarak, davayı kazandılar. Bu iki doküman, kadınların sadece zanaatkar faaliyetlerini göstermekle kalmayıp; aynı zamanda kadınların güçlü rakipleri tarafından kolayca istismar edilmediklerini açığa vurması bakımından önemlidir.

Kadınların üretimdeki rolünü, özellikle tekstil üretiminde değerlendirmede önemli bir kaynak terekelerdir. Bu çalışmada ele alınan yüz yirmi üç terekeden yirmisi kadınların çeşitli zanaat işlerinde çalıştığını gösterir. Kadınların çoğu eğirme ve dokuma ile meşguldü. Onların bu meşguliyetini özel mülkiyetler listesindeki basit bir dokuma tezgahını ihtiva eden terekeler gösterir⁽⁶⁴⁾. Bizim örneğimizdeki el zanaatları ile uğraşan kadınların şehrin kadın nüfusunun tamamındaki oranına gelince %16'lık bir oran olduğu ve bunun üretimde gerçekten büyük bir değeri ifade ettiği anlamına gelir. XVII. Yüzyılda Bursa'da kadınlar zaman, zaman çocuklara vasi⁽⁶⁵⁾ ve vakıflara yönetici olarak(nadiren görülmüş olsa da) çeşitli görevlere atanmışlardır⁽⁶⁶⁾.

(62) Genelde serbest meslek uygulaması Bursa'da loncaların muhtelif ayrıcalıklarıyla sınırlıydı. Bkz. Gerber, "Guilds", s. 74 ve devamı.

(63) B 111/325, 12 b, ZH 1094. "el-Kadim yutrak ala kıdemihi fetvasınca", temel olarak, Bursa'da mahkeme kayıtlarında hukuki olaylarda sık, sık iktibas edilirdi. Orijini tamamen berrak olmayan bu sözün Osmanlı imparatorluğunun geleneksel hukukuna temel teşkil ettiği söylenebilir. Bununla birlikte bu sözün XV. Yüzyılda Mısırlı bir ilahiyatçı olan ve genellikle metninin Ibnu Nuceyme atfedildiği Mecelle(ilk 6) nin girişinde yer alan meşhur genel ilkeleri arasında yeniden tekrarlandığı not edilebilir. Bkz. , O. Öztürk, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle (İst. , 1973), s. 122-123. Fakat o, kökleri daha derine uzanıp uzanmadığı muğlak olan geleneksel Osmanlı Hukukunun hayati bir parçası gibi görünür.

(64) Örnekler: B 134/349, 33 b, 15 Muh. 1077; B 149/364, 63 b, 5 Safer 1100; B 129/344, 93 a, evail-i CII 1067; B 187/410, 27 b, 18 CII 1109; B 153/369, 12 a, 27 Muh. 1106.

(65) A 161/255, 55 b evail-i ZK 1046; B 73/274, 119 a, evail-i RII 1060; B 50/244, 85 b, 15 Safer 1039.

(66) B 71/272, 116b, evasit-ı RII 1059.

Kadınların büyük çoğunlunun faaliyeti ekonomik hayatın özel sahalarında kesin sınıfsal çizgiye, bu onların bir tür tabii faaliyetleri olması hasebiyle meydan okur. Bizim verilerimizdeki kıymetli örnekler, şaşırtıcı değildir. Tekrar burada terekelere döndüğümüzde bu kaynaklar merhumenin faaliyetinin bir panoramik resmini bize sunmakla kalmaz aynı zamanda ölümünden önceki faaliyet resmini de ortaya koyar. XVII. Yüzyılda Bursa'da şer'iyye sicillerinde en büyük mal varlığı olan kadın, H. 1094, M. 1683'de ölen Şerife Rukuye hatundu. Onun mal varlığı, bir buçuk milyon akçeden daha fazla yekun oluşturuyor ve zirai mülkiyet, üç ev, çeşitli alacakları ve de büyük bir mücevher listesi bu mal varlığına dahil idi⁽⁶⁷⁾. Bunun küçük bir benzeri de Ali Can Efendinin kızı ve fahru'l ayan olarak tanımlanan Mehmet oğlu Ahmet ağanın hanımı olan Ayşe Hatunun mal varlığıydı ki, bu durum dikkate değerdi. Bir milyondan biraz fazla olan mal varlığı, bir bağ, büyük bir ev ve bunun yanında iki ev daha ve de uzun bir mücevherat listesi içeriyordu⁽⁶⁸⁾. Bu iki kadın kesinlikle üst tabaka üyeleri ve onların mal varlığı, onların ailelerinden ve diğer sosyal baskılardan bağımsız bir şekilde davranmalarına imkan verdi. Aşık ki, bu tip kadın XVII. Yüzyılda Bursa'da nadirdi ancak; bundan daha önemlisi, bu tür mal varlığı erkekler arasında dahi yaygın değildi.

Bütün bu anlatılan tasavvurlardan sonra birisi kolaylıkla Bursa'da kadın ile erkeğin eşit mevkide olduğu düşüncesine meyledebilir. Burada daha da doğru olan şey, onların eşitsizliğinin değerlendirilmesi, araştırmayı gerektirir. Ayrıntılı terekelerin görüntüsü bir karşılaştırma yapmaya imkan verir. Tablo 1, 123 kadın terekelerin ortalamasını verir. Tablo 2, erkeklerin terekelerinden tespitler sunar⁽⁶⁹⁾. Rakamlar, özellikle XVII. Yüzyılın 3. Çeyreğinde kadınların Bursa'nın erkek tacirleriyle karşılaştırıldığında fakr-u zaruret bir görüntü içinde

(67) B 142/357, 79 a, 25 ZH 1094

(68) B 204/428, 98 a, evail-i RI 1076, de bkz. B 142/357, 33 b, 18 Muh. 1093.

(69) Açıkça ortaya koymak amacıyla tablolar sadece ortalamaları içerir. Erkeklerin sahip olduğu terekelerle ilgili tam ayrıntılar ve analizler çıkmak üzere olan "Society and Economy in a 17 th Century Ottoman City" isimli çalışmamda verilmektedir. Burada aritmetik, sadece karşılaştırma amacına hizmet etmektedir. Biz aşağıdaki rakamları tespit ediyoruz: rakamlar yüzyılın ilk çeyreği için 14; ikinci çeyreği için 46; ve son çeyreği için de 63 tür. Tablodaki terekelerin gerçek ortalama hesabıyla kastettiğimiz, şüphesiz terekelerin nominal aritmetiğidir. Bu rakamsal verilerin her birinin diğerleriyle karşılaştırabilmesi için, buğday fiyatı endeksi alındı ki, bu rakamsal veriler aynı yüzyılda ölen iki binden fazla kişinin terekelerinden elde edildi. Buğday fiyatının endeksi alınma nedeni, bu gün olduğu gibi o günden beri buğdayın Anadolu'nun temel gıdası olmasıydı. Yüzyılın çeyrek ortalaması 100 gibi alındığında, bu fiyat endeksi 77, 100 ve 129 oldu. Doğrusu bu daha çok tahmini bir işlemdir. Fakat bununla birlikte biz bu hesaplama biçiminin nominal değerlerin enflasyonundan kaynaklanan doğal çarpıklığı dengeleyeceğini düşünüyoruz

olduklarını fakat; Bursa'nın işsiz erkeklerinden ve erkek zanaatkarlarından bile üstün olduklarını gösterir. Her hangi birisi, benzer bir karşılaştırmayı modern batı toplumu ile yaptığında, kadınları yakıştıramayacak oranda eşitsizlik içinde görür.

TABLO 1 XVII. Yüzyıl Bursa'da kadınların mal varlıkları(akçe olarak)

<u>Dönem</u>	<u>Sayı</u>	<u>Bir mal varlığının(terekenin) ortalama reel değeri</u>
1600-1630	14	39, 482
1631-1670	46	74, 088
<u>1671-1700</u>	<u>63</u>	<u>73, 427</u>

Kaynak: XVII. Yüzyıl Bursa şer'iyye sicilleri

Bursa'da kadınların sosyal pozisyonunun tartışılmasında ve Osmanlı mahkeme kayıtlarına dayandırılan fuhuş fenomeni ya da ona yakın olan konularda şimdiye kadar ele alınmamış hususlarda araştırma yapmak yersiz değildir hatta takdire şayandır. Yukarıda adı geçen fuhuş ve ona yakın fenomenler kayıtlarda aşağıdaki şekilde görünür: Su başı(polis şefi) bir kadını mahkemeye getirir ve onu zinâ işlemekle suçlar⁽⁷⁰⁾. Davanın sonucu araştırılmasa da kadınlar bu işle alakalıydı. Bütün bu davalarda kadınlar kırbaça cezalandırıldı. Fahişelik fenomeninde dikkate değer şey, fenomenin vukua gelme sıklığı(oranı)dır. Bu tür olaylar, şehrin sosyal yapısının karakteristik yapısına rağmen fuhuş olaylarının meydana gelmesi tesadüfi değildi. Zira biz problemde toplumun oldukça muhafazakar olduğunu biliyoruz. Bazı küçük endişelerle birlikte fuhuş vb. fenomenin, ailenin, grubun ya da kadın üzerinde etkin olan bireyin sahip olduğu sosyal baskının gevşekliği ile alakalı olduğu sonucuna gidilebilir. Kuşkusuz fuhuş, kırsal topluluklara nazaran şehir hayatını çağırıştırır. Bu durum, her bir hayat şeklinin diğerinden ayrıldığı yoğun topluluklar olan ve kapalı bir düzen olarak doğu şehir tasvirini destekleyen teorilerle ihtilafa düşer⁽⁷¹⁾. Bu tasvir yaygın zina mevcudiyeti ile mütenasip değildir, bundan dolayı birisi Bursa'nın toplumsal yapısının modern öncesi geleneksel doğu

(70) Örnekler: B 103/316, 41 a, 28 CI 1086; B 112/236, 93 a, 28 Safer 1090; B 111/325, 15 b, 16 Muh. 1095; B 111/325, 70 b, 6 Şaban 1095. Altı tane kadının birlikte dava edildiği yer.

(71) Bu örnek olarak Max Weber'in düşüncesiydi (bkz. M. Weber, The City(New York, 1968), s. 80-81), de bkz. I. M. Lapidus, "Muslim Cities and Islamic Societies", Lapidus'un editörü olduğu Middle Eastern Cities de (Berkeley and Los Angeles, 1969), s. 51. Şüphesiz bu düşünce, bazı bölgeler ve periodlar için doğru ise de; Bursa için bu düşünce haksız ve yersizdir.

şehir tipinden çok daha modern olduğu sonucuna gidebilir.

Genel olarak benim bulgularım, Jennigs'inkileri destekler görünür. Bununla birlikte, Bursa kadınlarının Kayseri kadınlarına kıyasla iş hayatına geniş kapsamlı katılmış olmaları temel farklardan biridir. Görüldüğü üzere Bursa'da büyük bir kadın topluluğu Kayseri'de görülmediği kadar iş hayatıyla ilgilenmişler. Bu farklılıkların nedenini bulmak zor değildir. Bursa, coğrafi pozisyonu ve önemli ticari güzergahlar üzerinde olması nedeniyle Kayseri'ye göre daha büyük ölçekli bir şehir idi. Bu bağlamda Osmanlı imparatorluğundaki ticaret merkezleri, Yahudileri teşvik etmesine rağmen; Kayseri'de kayda değer Yahudi nüfusunun olmadığı önemlidir⁽⁷²⁾. Bu teşvik, ortaçağ ve ortaçağ sonrasındaki Avrupa'nın teşvikinden daha az değildi⁽⁷³⁾. Jennigs'in çalışmalarından Kayseri'deki bu dönemde borç para veren profesyonel kimseler yoktu⁽⁷⁴⁾. Halbuki Bursa'da onlardan bir grup vardı. Böylece, Kayseri'nin geri kalmışlığı, kadınların şehir ekonomisine düşük derecede ki katılımlarında yansıtıldığı anlaşılır.

Yukarıda zikredilenlerin hiçbiri İslam'daki erkeğin üstünlük görüşünü zayıflatmaz.

TABLO 2 XVII. Yüzyılda Bursa'da muhtelif mesleklerdeki erkeklerin terekelerinin akçe olarak reel değer ortalaması

<u>Dönem</u>	<u>zanaatkarlar</u>	<u>tüccarlar</u>	<u>işsiz fakirler</u>
1600-1630	66, 163	133, 395	5, 662
1631-1670	43, 622	56, 005	8, 395
<u>1671-1700</u>	<u>47, 676</u>	<u>194, 750</u>	<u>6, 847</u>

Kaynak: XVII. Yüzyıl Bursa'nın kadı kayıtları(şer'iyye sicilleri)

Erkeklerle özgür bir şekilde eşlerini boşama hakkı veren kanun bu üstünlüğün temininde yeterliydi. Basitçe, bu durum farz edildiği kadar tek taraflı değildir. Ancak geleneksel bir İslam bağlamında kendi bünyesinde zaten yeterince şaşırtıcıdır. Sorun: şumullü ataerkil bir toplumdaki kadınların pozisyonunu başka yerlerde görüldüğü üzere, itibarını düşürmeden gerçekleri nasıl izah edeceğimizdir. Jennigs'in makalesinde iki defa Türklerin kadınlara geleneksel tavrının gayet liberal olduğu ihtimali ileri sürüldü ki, bu liberallik,

(72) Bkz. ; R. C. Jennings, "Zimmis (Non-Mulimsin Early 17 th Century Ottoman Judicial Records", Journal of Economic and Social History of the Orient, 21 (1978), 226.

(73) Böylece 16. Yüzyılda İzmir'de hiç Yahudi yoktu. Fakat 17. Yüzyılın başlarında şehir gelişmeye başladığı zaman büyük bir göç başlamıştı.

(74) Bkz. , R. Jennings, "Loans and Credit in Early 17 th Century Ottoman Judicial Records", Journal of the Economic and Socal History of the Orient, 16(1973), 177-180.

koyu tutumları değiştiren Arap-İslam kültürü ile eski Türk kültürünün sadece eliminasyonuydu. Böylece Jennigs bir yerde şöyle ifade eder: "Bu çalışmadaki şer'iyeye sicilleri 1600-1625 yılları arasındaki dönemi esas alır. Yukarıda teklif edilen dönem, öncesinde, o anda ve sonrasında daha liberal Türk İslam anlayışındaki Arap-İslam düşüncesi tesirinin Osmanlı imparatorluğu İslam'ını açık ve kabul edici bir din anlayışından reaksiyoner(tepkisel) bir din anlayışına dönüştürdüğü bir dönemdi"⁽⁷⁵⁾.

Jennigs bu münakaşanın kabul edilip edilemeyeceği hususunda mütereddittir. Kanatime göre tartışma reddedilmelidir. Çünkü; Türklerin islamlaşmaktan uzak kaldıkları yedi yüzyıllık bir dönem ve özellikle tam anlamıyla islami bir ideolojiye bağlı Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundaki üç yüz yıllık bir periodla ilgileniyoruz. Kadınlara yönelik özel tavır, uzun zamandan beri gizli tutulmaktadır. Aynı sebeple Kayseri veya Bursa'daki kadınların pozisyonu, klasik İslam hukukuna uygunluğundan dikkate değer ölçüde daha iyiydi. O halde bazı şeyleri Türklerde aramak daha makuldür. Fakat bu durum, mahkemelerde görülmez. Kadınlar eşit olmaktan uzaktı. Jennings, ikna edici bir biçimde(bu Bursa mahkemeleriyle desteklendi) kadınların özel mülkiyeti satın almaktan daha çok, onları satmakla ilgilendiklerini ortaya koydu⁽⁷⁶⁾. Burada kadınlarla ilgili miras hukukundan kaynaklanan toplum ve ekonomiye (satış işlerine) kadınların katılımında buldukları görülür. Bu hususta Jennigs'in ileri sürdüğü gibi kadılar özel bir çaba sarf etmemişlerdir de⁽⁷⁷⁾. Görüldüğü üzere birisi, hayatın diğer alanlarının klasik şeriatın faaliyet sahasında her ne kadar mahkemelerde görülme de ortaya çıktığını düşünme hakkına sahiptir. Klasik şeriat bütün alanlarda değil; sadece bir alanda uygulandı ki, o şeriat, kadınlara etkilerinden daha çok derin alametleri olmalıdır. Meselenin tamamı Osmanlı mahkeme kayıtlarının daha fazla araştırılmasını bekliyor.

Bununla birlikte yukarıda zikredilenler kadınların bir dereceye kadar yüksek statülerinin cüzi bir açıklamasıdır. Bana öyle geliyor ki; tetkik edilmesi halinde toplumun karakteristiği olduğu ifade edilen zorunlu problemleri vardır. Örneğin; XVII. Yüzyıl Bursa şehir toplumunun İslam toplumu ders kitaplarına göre ataerkil olduğu şüphelidir. Bizim kaynaklarımızın gösterdiği, yegane fikir olmadığı; aynı zamanda, her bir delil örneğinin farklı yönlerde gözden geçirilmesidir. Daha önce fuhuş fenomeninden bahsettik. Buna ilaveten ne zirai, ne de başka alanlarda yaygın biçimde icra edilen aile mülkiyeti ya da resmi şekilde babalara ait aile mülkiyetine dair emare yoktur. Merhum babaların

(75) Bkz. , Jennigs, " Women", s. 56; ikinci bir örnek için de bkz. , s. 113.

(76) A. g. eser, s. 99.

(77) A. g. eser, s. 114.

zirai mülkiyetleri, büyük ailelerin oluşmasını temin eden bir geleneğe, iyi bir ekonomik sebep oluşturmaması için her bir oğul arasında pay edildi. XVII. Yüzyıl Anadolu Bursa'sında aileler küçüktü. Poligami(birden fazla kadınla evlilik) nadirdi, hatta bundan da öte aile başına düşen çocuk sayısı da şaşırtıcı şekilde düşüktü⁽⁷⁸⁾. Sebeplerden biri, vebanın dışında ölüm oranı düzeyinin yüksek olmasıydı⁽⁷⁹⁾. Bir başka sebep de geniş ataerkil ailelerin temel sosyal birim olmayışıydı.

Bu hususa beklenmedik teorik teyit son zamanlarda gelişmiş Avrupa'daki ailenin yapısı sahasındaki çalışmalardan gelir. Çalışmaların bir bölümünde geçmişteki ailelerin yapısına yer verilir. Peter Laslett, yeniden gözden geçirilmesi gereken, çok geniş bir mit(söylence) olan ve geçmişteki hemen, hemen her toplumun temel sosyal ünitesi olarak geniş ataerkil ailenin varlığı fikrini etkili şekilde göstererek bilgi toplar⁽⁸⁰⁾. Gerçekten ciltlerin tamamında bu mitin çürütülmesine sadık kalınmıştır. Açıkça, Osmanlı tarihi, bu hususla alakalı bazı mantıklı şeylere halihazırda katkıda bulunacak durumda değildir, aksine; bana öyle geliyor ki, diğer dinlerden ve kültürlerden az olmamak üzere, İslam'daki geleneksel geniş ataerkil aile görüşü(nosyonu) yeniden verimli bir şekilde gözden geçirilmelidir. Eğer sezgilerim doğru ise, Türk bölgesinde ataerkil aile, en azından yoktu, ya da az temsil edildi. O halde, bu da bizi Bursa'daki kadınların nisbi olarak yüksek pozisyonunu açıklamaktan daha öteye götürür.

(78) Tesadüfi iki yüz tereke örneğinde her ailenin çocuk sayısının ortalamasının 2, 15 olduğu tespit edildi.

(79) 1684' de nüfusun çeyreğini veya daha fazlasını yok eden bir veba hastalığı oldu. Daha fazla detay için bkz. Gerber, Society and Economy, bölüm I.

(80) P. Laslett, editör, Household and Family in Past Time (Cambridge, 1972), s. 5 ve devamı.